

УДК 821.112.2-94

ОСОБЛИВОСТІ РЕЦЕПЦІЇ «ПОЕЗІЇ І ПРАВДИ» Й.-В. ГЕТЕ У ТВОРЧОСТІ ТОМАСА МАННА

Шевців Г.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Представлена робота продовжує ряд наукових досліджень, присвячених вивченню особливостей рецепції «Поезії і правди» Й.-В. Гете в німецькомовному літературному просторі. Статтю присвячено розгляду рецепції та відображення життєпису Й.-В. Гете в романі Т. Манна «Зізнання авантюриста Фелікса Крулля». Констатовано наявне в аналізованому нами романі пародійне наслідування автобіографічного письма Й.-В. Гете. Основна увага зосереджена на аналізі стилістичного та тематичного рівнях твору. Т. Манн пародіює стиль пізнього Й.-В. Гете, торкаючись його ідеї про гармонійний розвиток його особистості.

Ключові слова: автобіографія, автор, епізод, наслідування, пародія, рецепція, стиль.

Постановка проблеми. У сучасному німецькому літературознавстві «Поезія і правда» Гете названа кульмінацією автобіографічного жанру та парадигмою автобіографічного письма початку ХІХ-го століття. Як зразок для написання автобіографічних творів цей життєпис знаходить широкий відгомін у європейській літературі факту ХІХ – ХХ століть, зокрема німецькій. Однак і сьогодні існує широке поле діяльності для дослідників впливовісних процесів автобіогра-

фічного письма. Представлена розвідка здійснена в руслі індивідуальної теми науково-дослідної роботи «Німецькомовне спогадове письмо ХІХ – ХХ століть в контексті літературних взаємовпливів», над якою працює автор даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри багатогранність підходу до розглядуваної проблеми (В. Дільтей, Г. Ніггл, О. Нітгаммер, К.-Д. Мюллер) питання рецепції «Поезії і правди» Гете у європейських літературах на сьогодні

ще до кінця не вивчене. У цьому контексті важливим елементом є дослідження літературної взаємодії Гете – Т. Манн. Аналізуючи рецепцію «Поезії і правди» Гете в німецькомовному просторі М. Вагнер-Егелгаф залишає поза увагою роман Т. Манна «Зізнання авантюриста Фелікса Крулля» [14]. У сучасному літературознавстві проведені паралелі між «Фаустом» Гете та «Чарівною горою» Т. Манна, яку розглядають як своєрідне звернення до Матерів. Підкреслюється, що вже сама назва цього філософського роману тонко натякає на гору Брокен, де влаштувала свої свята нечиста сила гетевського твору (С. Кургінян). В українському літературознавстві рецепція творчості Гете в літературному доробку Т. Манна розглянута на прикладі роману «Лотта у Веймарі» (Л. Ковальчук). Ми простежуємо рецепцію автобіографії Гете в німецькомовній літературі в окремій розвідці [9, с. 52–61], лише коротко торкаючись творчості Т. Манна.

Формулювання цілей статті. Головним завданням розвідки є визначення на основі компаративістичного аналізу текстів названих творів специфіки пародійно-іронічного наслідування Т. Манном стилю пізнього Гете, втіленого в його «Поезії і правді». **Темою** статті є специфіка рецепції та пародіювання автобіографії Гете в романі Т. Манна «Зізнання авантюриста Фелікса Крулля». **Предметом** нашого дослідження є тексти художнього життєпису Гете та згаданого роману Т. Манна.

Виклад основного матеріалу. Розгляд питання рецепції «Поезії і правди» Гете в європейському літературному світі без звернення до творчості Т. Манна не може претендувати на повноту та завершеність. Образи, проблеми й паралелі творчості двох видатних німецьких письменників слід розглядати через вивчення їх історичних основ, філософських підходів, естетичного та літературного оформлення. Гете для Т. Манна завжди був прикладом виживання, підтримки та втіхи. «Зізнання авантюриста Фелікса Крулля» – це іронічний роман в традиції роману-виховання, який демонструє глибокий аналіз довоєнної європейської культури. У цьому романі Т. Манн представляє різноманіття мотивів своєї творчості в пародійно-іронічному ракурсі. В початковому задумі роман був гумористичним варіантом взаємовідносин «художник-бюргер». Він відображає впевненість автора, що всякий митець є сумнівним типом. Проте життєвий досвід, здобутий під час роботи над романом, а також нове розуміння автором історії та суспільства зміщують його основні акценти.

У передмові до американського видання вибраних творів Гете («Фантазія про Гете» (1948) Т. Манн представляє особливе трактування творчості великого німецького автора. Це дещо незвичний портрет Гете, який проте був відзначений найвищою німецькою літературною премією. Роман Т. Манна «Зізнання авантюриста Фелікса Крулля», як частина своєрідного авторського бачення («Гете і Толстой», «Гете як представник бюргерської епохи»), демонструє особливий тип рецепції життєпису Гете у німецькій літературі. Задум роману з'явився ще в 1905 році, перші його ескізи були надруковані лише в 1910 році. Читач зустрічає Фелікса Крулля в 1936 році в корот-

кому оповіданні, яке було включене у збірник «Історія трьох десятиліть». Робота над романом завершується у 1954 році, але сам авторський задум не був до кінця зреалізований.

У листуванні Т. Манна з відомим австрійським філологом Паулем Аманном цей роман названо пародією на роман про виховання. З одного боку, письменник представляє його як карикатуру на «Поезію і правду», а з іншого, він акцентує її позитивність [12]. Ця дещо екстравагантна пародія переводить аристократичну автобіографічну сповідь в дусі Гете у сферу гумору та криміналістики. М. Вільмонт вбачає паралелі між цим романом та «Мемуарами» Казанови, головних героїв яких поєднують відвертість та знання «законів кохання», гаряче переконання у винятковості своєї особистості [4, с. 12–13]. Виходячи з цього будемо вести мову не лише про пародіювання конкретного тексту, але і про родову пародію загалом. Такий вид пародії, попри знання певного тексту, передбачає розуміння особливостей традиції відповідного жанру, в нашому випадку автобіографічного. Особливість функціонування цього роману в європейському культурному просторі полягає в тому, що він заперечує автобіографічну традицію, залишаючись в її руслі.

У цьому випадку йдеться саме про пародію, що, як відомо, не виходить за рамки поезиї, у межах якої вона себе реалізує. Теорія літературної пародії розкрита в роботах О. Фрейденберг [7, с. 490–497], М. Бахтіна [1, с. 7–300], Ю. Тинянова [5, с. 198–226; 6, с. 284–309]. Пародія представлена як наслідування, при якому велична форма наповнюється нікчемним змістом. Це імітація високого, здійснена через невідповідність змісту та форми, перекирвання, переведення з трагічного в комічне [7, с. 490]. Близькість пародії та стилізації, одним із спільних моментів яких є подвійне життя, не означають їхньої ідентичності. Необхідною умовою існування пародії є зміщення двох планів: плану твору та пародійованого плану. Однак комічно мотивована чи підкреслена стилізація переходить в пародію [5, с. 199]. Пародіювати можна чужий стиль як стиль і як чужу соціально-типову чи індивідуально характерологічну манеру бачити, думати, говорити. Пародійованими можуть бути лише поверхневі словесні форми та глибинні принципи чужого слова [1, с. 216–217]. Літературній пародії, яка завжди є художнім відображенням літературних явищ, властива двоплановість, що дає можливість говорити про пародію як про комічне наслідування конкретного об'єкта та як про самостійний художній твір.

Узагальнюючи основні визначення пародії [2, с. 604–607; 3, с. 398–400], наголосимо, що вона комічно переформовує закони побудови конкретного твору, не торкаючись при цьому закладеної в ньому концепції дійсності. Пародія використовує жанрову семантику, систему жанрових корелятивів, парадигматику способів їх створення через призму власних прийомів. На відміну від стилізації, пародія відтворює чужий стиль, піддаючи його дискредитуванню та комічному розвінчуванню. При цьому особливості оригіналу доведені до абсурду. М. Вільмонт пише: «Правда, і в «Признаннях авантюриста Фелікса Крулля» искусно воссоздаются стиль и слог минувшей ли-

тературної епохи, а іменно, розмірений, острожно взвешивающий «предмет обсуждения» язик воспитательных романов Гете. Но здесь вся соль пародии – в употреблении этой мудрой-расудительной немецкой прозы наглым авантюристом, дерзающим говорить о своем «созревании» с возмутительно-самоупоенным почтением к своей особе» [4, с. 13].

Т. Манн піднімається вище простого пародіювання епізодів «Поезії і правди». Вся його увага зосереджена на стилі пізнього Гете. Для сповіді свого головного героя (таке формулювання автор використовує поряд із автобіографією, своєю біографією, розповіддю про своє життя, хронікою дитинства та перших юнацьких років), Т. Манн вибирає фрагментарну форму роману, яка сприяє розгортанню фіктивної автобіографії. Особливо наголошуємо важливість атрибуту «фіктивної», оскільки за визначеннями Ф. Леженом ознаками автобіографії [14, с. 5-6], тут відсутній так званий «автобіографічний пакт», найперший вияв якого полягає в ідентичності імен автора та головного героя (Томас Манн – Фелікс Крулль).

При відсутності ідентичності можна говорити про фіктивного я-розповідача. Однак автор презентує події як ним пережиті та розглядає їх із незначної часової дистанції. Розповідач торкається лише значущих епізодів свого життя. При цьому автобіограф здійснює принцип вибіркової реальності подій і фактів. У романі наявна присутність читача, прямі та непрямі звернення до якого неодноразово зустрічаємо в тексті твору. Саме сподівання на підтримку читача, за словам автора, неабияк сприяло його роботі [4, с. 77]. Протагоніст засвідчує свою наполегливість і благородну справедливість, які іронічно стилізують його зізнання під «Поезію і правду». Подібно Гете, самозакоханість головного героя, впевненість у його вибраності, відчуття приналежності до осіб вищого рангу залишаються без самокритики. Фелікс Крулль підкреслює, що він створений з благородного матеріалу. Герой роману демонстративно вірить у власне щастя та в те, що він улюбленець богів [4, с. 36]. Звернімо увагу, подібно як в «Новому Парісі» Гете – богів (Liebling der Götter) [10, с. 69]. Обидва автори чітко маркують момент переходу від дитинства до юності (розрив з Гретхен у Гете та смерть батька у Фелікса Крулля). Обидва головні герої з допомогою старих фотографій самі себе переконають у власній неординарності. Зізнання Фелікса Крулля про задоволення від вдивляння у фотографії предків, старовинних медальйонів та силуетів з метою пошуку в обличчях пращурів рис, що підготували виникнення його особи [4, с. 82-83] пародіюють дитячий спогад Гете про переглядання ним на горищі у ранньому віці старих портретів, щоб знайти в них успадковані ним благородні риси [10, с. 77-78].

Щодо стилю Т. Манна констатуємо особливу його вишуканість, якій сприяють використувані складні граматичні конструкції, які так любляв Гете. Дидактичні рефлексії Фелікса Крулля та його судження про освіту нагадують стиль подібних міркувань Гете. Сам головний герой каже, що йому знадобилося чимало зусиль, щоб надати автобіографії найкращого белетристичного вираження [4, с. 99]. Однак така надто

інтелегентна форма викладу розвінчує головного героя як авантюриста. Під удар пародії потрапляє гетевський класицизм, вибір особливої лексики, застарілі словосполучення та звороти. Т. Манн жодного разу не обмовився про Гете, але час від часу вказує на нього, як наприклад, на початку першої глави при описі свого місця народження [4, с. 32].

Стилістика цього уривку пародіює стиль пізнього Гете: численні прикметники та прислівники, заміна прикметникового визначення іменником, що виражає ту ж якість, влучні метафори, підрядні речення різних типів. Перебільшення стилістичних засобів у одному уривку натякає на штучність розповіді, її недостовірність. Як підкреслює Г. Віслінг, імітація гетевського стилю є інсценованим Т. Манном мавтуванням. Однак для самого Т. Манна це вищий рівень його імітації Гете, у якій виділяємо три сфери: стилістичну, тематичну, композиційну [15, с. 171]. Вважається стиль і спосіб класичного споглядання Т. Манна перетворюється на «спотворену» класику, де іронія торкається гетевської ідеї про гармонійний розвиток особистості. Ще один стилістичний нюанс знаходимо в описі португальської кориди. В канву розповіді в минулому часі (Imperfekt), вплетені пасажи в теперішньому часі (Präsens). У цьому випадку йдеться про так званий історичний презент, який звертає читача до конкретної події. Такий прийом неодноразово використовує Гете в своєму життєписі. У Т. Манна, на відміну від Гете, знаходимо чітке авторське тлумачення такого факту: «я перешел здесь на настоящее время, потому что опять, словно воочию, вижу все это» [5, с. 358].

У тексті роману читач зустрічає вже знайомі йому з «Поезії і правди» моменти: після смерті батька головний герой живе у Франкфурті на Майні (рідному місті Гете), Фелікс Крулль, як і сам молодий Гете дуже люблять переодягатися і видавати себе за інших осіб. Герой вільно веде розмови кількома мовами (німецькою, французькою, англійською, італійською). І Гете, і Фелікс Крулль покидають Франкфурт у день святого Михаїла, без найменшої ностальгії і бажання туди повернутися. Вартий уваги й кумедний спогад про дитячі забавляння Фелікса роллю кайзера [4, с. 36-37]. Розлогі природничі екскурси, вкладені в уста професора Кукука, виражають різносторонність його інтересів, як і в Гете, який дуже цікавився ботанікою та зоологією та вважав себе неабияк обізнаним у цих науках. На перший погляд, Т. Манн, на відміну від інших авторів, не піддається спокусі пародіювати відомий початок гетевської автобіографії («Розташування зір було щасливим» – тут і надалі перекилад з нім. мій, Г.Ш.) [10, с. 13]. Однак у 1936 році в автобіографії для американських читачів він також повертається до астрологічних мотивів, як і Гете, прив'язуючи свою появу на світ до дванадцятої години: («Я народився в неділю 6 червня 1875 року в полудень, о дванадцятій годині. Розташування планет було сприятливим, як пізніше часто запевняли мене адепти астрології, передбачаючи мені, на основі мого гороскопу, довге та щасливе життя, як і легку смерть») [11, с. 1]. Зауважимо, що в документах про народження Т. Манна зафіксована точна година: 10 година

15 хвилин. Як бачимо, Т. Манн, який хотів стати поетичним королем ХХ-го століття, відшукує паралелі між собою та Гете, вдаючись при цьому до олітературення свого власного життя.

Аналізований нами роман Т. Манна демонструє внутрішній світ свого автора та його ставлення до літературної традиції. Бачимо, що обраний Т. Манном спосіб пародіювання висміює стилізацію Гете своєї особистості, притаманне йому підведення зображуваного до високоморальних рамок. Такі дії властиві й головному герою Т. Манна, який наголошує: «В этих записях я, напротив, стремлюсь считать должную искренность с той сдержанной серьезностью, которую диктуют мораль и благоприличие» [4, с. 68].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Для літературного спадку Т. Манна характерна автопортретність образу художника, який виведений в центр його творів. «Зізнання аванюриста Фелікса Крулля» є заключним акордом творчості Т. Манна. Сам автор вва-

жав його своєю найкращою книгою. Через Гете Т. Манн досягає вищого ступеня досконалості, демонструючи особливу форму пародії та вищий ступінь імітації стилю «Поезії і правди» Гете. Пародійність Т. Манна побудована на ефекті «перебільшення», яке надає специфіці стилю Гете комічного спрямування. Але разом із тим це гумористична пародія, яка не позбавлена критичизму. Роман Т. Манна демонструє пародію на традицію роману про виховання. Підкреслимо, що в ньому не йдеться про виховання особистості. Автор змальовує у цьому романі різні зміни головного героя, залишаючи його завжди однаковим. Виходячи з цього, зображені зміни можна розглядати як мутації його істинної суті протагоніста. Вважаємо, що саме стилістичний рівень роману «Зізнання аванюриста Фелікса Крулля» відкриває хороші перспективи для подальшого компаративістичного дослідження. На образі аванюриста автор розкриває проблематику психології художника.

Список літератури:

1. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского // Собрание сочинений в семи томах. Т. 6. – М.: Русские словари. Языки славянской культуры, 2002. – С. 7-300.
2. Краткая литературная энциклопедия: В 9 томах [под ред. А. А. Суркова]. – Т. 5. – М.: Советская энциклопедия. – 1962-1978. (Энциклопедии, Словари, Справочники). – 975 с.
3. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / [за ред. А. Волкова та ін.] – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 637 с.
4. Манн Томас. Признания аванюриста Феликса Крулля. Первая часть воспоминаний / Томас Манн; [пер. с нем. Н. Ман]. Под редакцией и с предисловием Н. Н. Вильмонта. – М.: Издательство иностранной литературы, 1966. – 373 с.
5. Тынянов Ю. Н. Достоевский и Гоголь (к теории пародии) // Тынянов Ю. Н. Поэтика. История литературы. Кино. – М.: 1977. – С. 198-226.
6. Тынянов Ю. Н. О пародии // Тынянов Ю. Н. Поэтика. История литературы. Кино. – М.: 1977. – С. 284-309.
7. Фрейденберг О. М. Происхождение пародии // Труды по знаковым системам. Сборник научных статей в честь М. М. Бахтина (к 75-летию со дня рождения) / Отв. ред. Ю. Лотман. Ученые записки Тартуского гос. ун-та; Вып. 308. Т. 6. – Тарту, 1973. – С. 490-497.
8. Цяпа А. Г. Термінологічна парадигма автобіографічного жанру / А. Г. Цяпа // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2006. – № 26 – С. 129-132.
9. Шевців Г. М. Рецепція автобіографії Гете в творчості німецьких і австрійських авторів ХІХ – ХХ століть / Г. М. Шевців // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 36. – 2013. – С. 266-268.
10. Goethe Johann Wolfgang. Poetische Werke // Werke in 16 Bänden [2. Auflage]. Anmerkungen und Erläuterungen: Hans-Heinrich Reuter, Annemarie Noelle, Gerhardt Seidel / Goethe Johann Wolfgang. – Aufbau-Verlag Berlin und Weimar, 1967. – Band 13. Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit. – 1050 S.
11. Heine Gert. Thomas Mann. Chronik / Gert Heine, Paul Schommer. – Frankfurt am Main. – Verlag Vittorio Klostermann, 2004. – 626 S.
12. Mann Thomas. Briefe an Paul Amann, 1915-1952 / Hrsg. von Herbert Wegener, Reihe: Veröffentlichungen der Stadtbibliothek Lübeck. – Verlag Max Schmidt-Römbild, 1959. – 134 S.
13. Mann Thomas. Bekenntnisse des Hochstaplers Felix Krull. Der Memoiren erster Teil [Електронний ресурс] / Рижим доступу до тексту: http://lrc-web.modlang.ohiou.edu/lrc/poetry/KATZ/Hilfen/Formen_des_Erzählens/Romananfange/Romananfange_des_20__Jahrhunde/Thomas_Mann__Die_Bekenntnisse_/thomas_mann__die_bekenntnisse_.html.
14. Wagner-Egelhaaf Martina. Autobiographie / Wagner-Egelhaaf Martina. – Stuttgart Weimar. – Verlag J. B. Metzler. – 2000. – 221 S.
15. Wysling Hans. Narzissismus und illusionäre Existenzform: zu den Bekenntnissen des Hochstaplers Felix Krull / Wysling Hans. – Frankfurt am Main. – Verlag Vittorio Klostermann, 1995. – 584 S.

Шевцов Г.М.

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

ОСОБЕННОСТИ РЕЦЕПЦИИ «ПОЭЗИИ И ПРАВДЫ» Й.-В. ГЕТЕ В ТВОРЧЕСТВЕ ТОМАСА МАННА

Аннотация

Представленная работа продолжает ряд научных исследований, посвященных изучению особенностей рецепции «Поэзии и правды» Й.-В. Гете в немецкоязычном литературном пространстве. Статья посвящена рассмотрению рецепции и отражения этого жизнеописания в романе Т. Манна «Признания авантюриста Феликса Крулля». Констатировано имеющееся в анализированном нами романе пародийное подражание автобиографическому письму Й.-В. Гете. Основное внимание сосредоточено на стилистическом и тематическом уровнях сочинения. Т. Манн пародирует стиль позднего Й.-В. Гете, касаясь его идеи о гармоничном развитии личности.

Ключевые слова: автобиография, автор, эпизод, пародия, подражание, рецепция, стиль.

Shevtsiv H.M.

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

RECEPTION PECULIARITIES OF GOTHE'S «POETRY AND TRUTH» IN THOMAS MANN'S WORKS

Summary

The article focuses on the reception of Goethe's «Poetry and Truth» and its reflection in T. Mann's novel «Confession of adventurer Felix Krull». The given article extends the series of scientific investigations that deal with the peculiarities of Goethe's reception in German literature. Studying the parody imitation peculiarities of Goethe in the analyzed novel, the main attention is paid to the stylistic and theme levels.

Keywords: autobiography, author, episode, imitation, parody, reception, style. T. Mann parodies the style of late Goethe, considering ideas of his personality development.